Menneskerettighetserklæringen av 1789
Fra stendersamfunn til demokrati

Tekst/illustrasjoner:
Anne Schjelderup/Clipart.com
Filosofiske spørsmål:
Anne Schjelderup og Øyvind Olsholt
Sist oppdatert: 15. november 2003

Verdens første generelle menneskerettighetserklæring så dagens lys i Frankrike i 1789. Den bærende ideen var at alle mennesker har bestemte rettigheter kun i kraft av å være født som mennesker. Her skal vi se nærmere på bakgrunnen for erklæringen og hvordan denne begivenheten markerer det moderne europeiske demokratis fødsel.

Rettigheter som forutsetning for den nye konstitusjonen

Idéen om at alle mennesker var like mye verdt uansett hvem de var eller hvor de bodde var en svært radikal idé på 1700-tallets Europa. Gjennom opplysningstiden hadde den imidlertid blitt utbredt, og særlig blant borgerskapet var dette en stadig mer vanlig forestilling. Denne ideen ga også borgerskapet et ideologisk grunnlag for å kjempe imot adelens særrettigheter og kongens eneveldige makt.

Ideen hadde også gjennomslagskraft i den nye nasjonalforsamlingen. Nå som forsamlingen hadde arbeidsro til å utforme en ny konstitusjon for landet, begynte man dette arbeidet med først å utforme en *generell erklæring om menneskets rettigheter*, dvs. en skriftlig erklæring om menneskenes rettigheter. Denne erklæringen skulle fungere som et arbeidsdokument for den nye konstitusjonen.

Den første generelle menneskerettighetserklæringen

Menneskerettighetserklæringen av 1789 er ikke den første erklæring om menneskers rettigheter som er blitt laget. Flere slike erklæringer hadde blitt laget tidligere. Bl.a. hadde amerikanerne i forbindelse med den amerikanske frigjøringskrig skrevet en borgerrettighetserklæring (på bildet til venstre blir erklæringen offentliggjort og lest opp for aller første gang).

Men alle tidligere erklæringer hadde vært knyttet til det aktuelle tid og sted, og hadde kun omhandlet rettighetene til en bestemt befolkningsgruppe. Den amerikanske borgerrettighetserklæringen omhandlet f.eks. kun rettighetene til de hvite innbyggerne i Amerika.

Den franske menneskerettighetserklæringen var den første generelle erklæring om menneskers rettigheter som verden har sett. Denne erklæringen skulle nemlig være gyldig for alle mennesker – uansett rase, økonomi, religion, nasjonalitet, politisk tilhørighet osv. Det var altså *omfanget* av erklæringen mer enn innholdet som gjorde den så unik.

Rettsstat og demokrati

Mennesket omtales på to forskjellige måter i erklæringen: som individ og som borger:

- Som *individ* har mennesket rett til å slippe forfølgelse på grunn av hvem man er eller hva man mener, vilkårlig fengsling (å bli fengslet uten ved lov og dom), rett til selv å velge religion og livssyn osv. Disse ideene danner bakteppet for det som senere skulle utvikle seg til å bli den moderne, vestlige rettsstat.
- Som *borger* har mennesket rett til selv å ta del i samfunnets styre og stell. I denne delen av erklæringen legges det teoretiske grunnlag for det moderne demokrati som styreform.

Oppgjør med stendersamfunnet

Menneskerettighetserklæringen formulerte altså borgerskapets oppgjør med det gamle eneveldet og stendersamfunnet, og fungerte samtidig som programerklæring for revolusjonen. Slik kan den første paragrafen i erklæringen – «Menneskene fødes og forblir frie og like i rettigheter» – forstås som dødsdommen over stendersamfunnet, det samfunn der noen få nøt godt av særskilte privilegier bare fordi de tilfeldigvis var født inn i en viss familie. På samme måte kan paragrafen der det slås fast at ingen skal kunne fengsles uten lov og dom betraktes som et oppgjør med kongens tidligere rett til å utstede ordre om vilkårlige arrestasjoner.

Slik var erklæringen et uttrykk for borgerskapets syn på statsmaktens legitimering, organisasjon og oppgaver. Staten henter altså sin legitimitet direkte fra folket, og statens primære oppgave må derfor bli å sikre folkets frihet og rettigheter. Dette i motsetning til det gamle eneveldet der staten fikk sin legitimitet av Gud. Slik begrunnet menneskerettighetserklæringen det styresett borgerskapet ønsket: *demokratiet*.

Mennesket er samfunnets sentrum, ikke Guds vilje

I tidligere tider hadde samfunnet blitt begrunnet utfra en forestilling om hva som var Guds vilje. Man betraktet det jordiske livet som en forberedelse til det neste liv, og det var derfor om å gjøre å leve mest mulig i tråd med Guds vilje som styrte over det dette neste livet. Men gjennom opplysningstiden var nå plutselig mennesket blitt samfunnets sentrum istedenfor Gud. Det jordiske livet fikk nå mening i seg selv, og det var dermed individets oppgave å skape og forme sin egen tilværelse.

I tråd med dette gjorde menneskerettighetserklæringen det enkelte menneske til samfunnets midtpunkt. Individets frihet stod i sentrum, og det var individets rett til frihet, eiendom, sikkerhet og fritak fra undertrykkelse som skulle sikres. Frihet ble her definert som retten til å kunne gjøre alt som ikke skader andre.

Noen former for frihet ble ansett som så viktige at de måtte nevnes spesielt. Dette gjaldt ytringsfriheten og religionsfriheten. Viktige rettsprinsipper ble stadfestet – slik som bl.a. prinsippet om at tiltalte er uskyldig inntil han er kjent skyldig av en domstol. Det ble også sagt at alle borgere i staten hadde rett til å ta del i landets styre.

Fra direkte demokrati til maktfordeling

I utgangspunktet ønsket forfatterne av menneskerettighetsdokumentet å følge Rousseaus prinsipp om *direkte demokrati*, dvs. at hver enkelt innbygger er med og bestemmer hvordan landet skal styres. For Rousseau var dette det eneste akseptable styresett, for det var bare

gjennom direkte demokrati at individet selv kunne være med på å utforme de lover som begrenset dets handlingsfrihet.

Det var imidlertid klart at dette ville være umulig å gjennomføre i praksis. Erklæringen endte derfor med å anbefale et styresett basert på *maktfordelingsprinsippet*: makten i samfunnet skal fordeles mellom forskjellige og uavhengige institusjoner. I erklæringen står det klart og tydelig: «Et samfunn hvor borgernes rettigheter ikke er sikret og hvor det ikke er fastsatt en maktfordeling har ingen konstitusjon». (For å lese mer om maktfordelingsprinsippet, se artikkelen om Montesquieu).

Menneskerettighetserklæringen er bygget på absolutte prinsipper om rett og urett. Det var dette som har gitt den så vid appell og så stor innflytelse på utviklingen av samfunnet helt opp til vår tid. Derfor var den også en trusel mot de fleste regimer på denne tiden. I mange land var det farlig å la den trykke, og den ble også raskt fordømt av paven.

Moderne menneskerettighetserklæringer

I dag ligger menneskerettighetserklæringen – slik den ble skrevet under den franske revolusjon og fornyet av Forente Nasjoner (FN) i 1948 – til grunn for den vanlige måte å oppfatte menneske og samfunn på. Vi har stadig behov for generelle og almengyldige prinsipper for rett og galt. Slike prinsipper var f.eks. en forutsetning for rettsoppgjøret mot nazistene etter den annen verdenskrig slik den er en forutsetning for nåtidens kritikk av diktatoriske styrer over hele verden.

Slik har menneskerettighetserklæringen spilt en rolle helt inn i vår tid, og har knyttet direkte an til menneskerettighetsarbeidet etter den andre verdenskrig bl.a. gjennom FN's menneskerettighetserklæring, Helsinki-erklæringen og arbeidet til borgerrettighetsorganisasjoner som Amnesty International og Menneskerettighetsdomstolen i Strasbourg.

Ideer til filosofiske samtaler

1. **Likeverd, menneskers og dyrs rettigheter**
   Ifølge opplysningstidens filosofer er alle mennesker like mye verdt. Hva innebærer en slik tanke? Er du enig i at alle mennesker er like mye verdt? Hvilke argumenter taler for likeverd? Finnes det argumenter som taler imot? Burde også dyr nyte godt av «menneskerettigheter» eller burde vi ha egne «dyrerettigheter»?

2. **«Automatiske» eller opptjente rettigheter**
   Ifølge erklæringen har vi alle visse grunnleggende rettigheter bare fordi vi er født som mennesker. Synes du dette er en riktig tanke? Eller er rettigheter noe som vi må gjøre oss fortjent til? Eller er det noen som er så annerledes enn alle andre at vedkommende bør ha helt spesielle rettigheter?

3. **Individ og borger**
   Erklæringen antar at mennesket kan sees på to forskjellige måter: som individ og som borger. Og mennesket har altså forskjellige rettigheter avhengig av om man ser det som individ eller borger. Men hva er egentlig forskjellen på å være individ og borger? Finnes det borgere som ikke er individer? Finnes det individer som ikke er borgere?

   Synes du noen av de følgende inndelingene er «bedre» eller mer treffende enn inndelingen i individ og borger? Isåfall hvorfor? Hvilke rettigheter kunne komme på tale hvis vi skulle bruke noen av de følgende inndelingene:

   – elever/studenter og arbeidstagere
   – barn og voksne
   – de som kan lese, skrive og regne og de som ikke kan det
   – de som har brutt statens lover og de som aldri har brutt dem
   – rike og fattige
   – funksjonsfriske og funksjonshemmede
   – kvinner og menn
   – de som befinner seg over og under en bestemt IQ-verdi
   – de som lever i byer og de som lever på landet

4. **Er ideen om menneskerettigheter sann?**
   Tror du ideen om menneskerettigheter er en sann idé? Er det f.eks. utenkelig at mennesker om 200 år vil mene at ideen om menneskerettigheter er gal? Hva vil det egentlig si at en idé er sann? Må den ha vart i mange hundre år først? Finnes det visse universelle «menneskeplikter» på samme måte som det finnes universelle «menneskerettigheter»?

5. **Selvbestemmelse eller skjebne**
   Ifølge opplysningstidens filosofer måtte mennesket selv forme sitt eget liv. De trodde ikke lenger at det fantes en guddommelig plan for alt. Hva tror du? Er det vi selv som bestemmer hva som skal skje med oss, eller er det forhold utenfor oss selv som styrer vår skjebne? Er alle født med like muligheter til å forme sin egen skjebne, eller er det forskjell på oss?

6. **Rettigheter og lykke**
   Den franske menneskerettighetserklæring sikrer først og fremst individets rett til frihet,

eiendom, sikkerhet og fritak fra undertrykkelse. Er det andre rettigheter menneskene burde hatt? Er det noen rettigheter som mangler her for at mennesket skal bli lykkelig? Hva hvis vi hadde en rettighet som sa at «alle skal ha rett til så mye rikdom som de ønsker». Hva ville skjedd?

7. **Former for demokrati**
   Ifølge Rousseau vil vi bare følge de lover som vi selv har vært med på å utforme. Er du enig i dette? Er det mulig at alle er med å utforme lovene som til enhver tid skal gjelde? Om ikke alle kan være med å utforme lovene, hvem bør i tilfelle utforme dem?

Visste du at...

– **adelens siste privilegier i Sverige** ble avviklet først i april 2003?

– **den amerikanske staten Virginia** var den første stat i verden til å innlemme borgerrettigheter som en del av grunnloven? Blant rettighetene som ble nevnt var: fri religionsutøvelse, fri meningsytring og rett til eiendom. Disse rettighetene ble vedtatt allerede i 1776, 13 år før vedtagelsen av den franske menneskerettighetserklæringen.

Legg merke til at vi i dette tilfellet taler om «borgerrettigheter» og ikke «menneskerettigheter». Dette er fordi det siste ordet som regel brukes om generelle og universelle rettigheter, og ikke når det dreier seg om rettighetene til borgerne i et begrenset område.

– **når vi snakker om menneskerettigheter**, så tenker vi på uopphevelige rettigheter knyttet til den verdighet hver enkelt person har ikraft av å være menneske.

Læren om naturretten, som oppstod i Europa på 16- og 1700-tallet, hevdet at individet hadde slike rettigheter allerede i naturtilstanden, dvs. før mennesket begynte å organisere seg i samfunn. Ifølge naturretten må disse rettighetene videreføres og opprettholdes i en senere statsdannelse.